

1918-1920 YILLARINDA KARABAĞ'DA ERMENİ İSYANLARI: AZERBAYCAN HÜKÜMETİ'NİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ SAĞLAMAK İÇİN İSYANCILARA KARŞI MÜCADELESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Ramin SADIGOV

Armenian Riots in Karabakh in the 1918-1920: The Azerbaijan Government's Struggle against the Rebels to Ensure its Territorial Integrity

Yazar(lar) | Author(s)
Ramin SADIGOV¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 06/01/2021
Makale Kabul Tarihi : 02/02/2021

Anahtar Kelimeler:

Azerbaycan Hükümeti,
Karabağ İsyanı, Andranik
Ozanyan, Zengezur,
Karabağ Genel Valiliği

XIX. yüzyılda Çarlık Rusya tarafından Karabağ'a iskân edildikten sonra bölgede yaşayan Azerbaycan halkına karşı sistematik bir şekilde baskı, tehdit ve vahşet uygulayan Ermeniler, Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'ne de tabi olmak istemediler. Nitekim 23 aylık varlığı süresince Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı isyan ederek Karabağ'da önce kendi yönetimlerini kurmaya, sonra da bölgeyi Ermenistan'a birleştirmeye çalıştılar. Lakin Azerbaycan Hükümeti hem Ermenistan'dan hem de silahlı çete gruplardan destek alan Karabağ'da yaşayan Ermenilere fırsat vermedi ve tüm ülke sathında toprak bütünlüğünü sağlamayı başardı.

Yüz yıldan fazla bir süredir Karabağ'da hak talep eden Ermenilerin, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Hükümeti'ne karşı yaptığı isyanlar, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın özgünlüğü de konunun, dönemin kaynaklarına dayanarak araştırılmış olmasıdır. Haliyle çalışmada, 1918-1920 yıllarında Karabağ'da Ermenilerin isyanları, büyük devletlerin Karabağ konusundaki yaklaşımları ve Azerbaycan Hükümeti'nin isyancılara karşı mücadelesi ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 06/01/2021
Accepted Date : 02/02/2021

Keywords:

Azerbaijan Government,
Karabakh Revolt, Andranik
Ozanyan, Zangezur,
Karabakh Governorship

After the settlement in Karabakh by the Tsarist Russia in the 19th century, Armenians who systematically oppressed, threatened and violated the Azerbaijani people in the region, did not want to recognize the Government of the Azerbaijan Republic established in May 1918. As a matter of fact, they rebelled against the government of the Azerbaijan Republic during its 23-month existence and tried to establish their own administration in Karabakh and then unite the region to Armenia. However, the Azerbaijani government did not give this opportunity to the Armenians living in Karabakh, who received support from both Armenia and the armed bands of gangs and managed to achieve the territorial integrity throughout the country.

Armenian riots against the Azerbaijani government in 1918-1920, who has territorial claims in Karabakh for more than 100 years, constitute the subject of this study. This study frequently refers to sources of the mentioned period which makes it prominent and distinctive study. To sum up, the riots of the Armenians in Karabakh in 1918-1920, the approach of the great states towards Karabakh and the Azerbaijani governments struggle against the rebels were examined in detail.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-6236-0138>, e-posta: ramin.sadigov28@gmail.com

1.Giriş: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İlanına Kadar Karabağ'ın Durumu

Antik çağlardan beri Azerbaycan'ın bir parçası olan Karabağ, İslam ordularının gelişine kadar Alban Devleti'nin egemenliği altındaydı. IX. yüzyılda Abbasi Devleti bölgeye hâkim oldu. Bölge sonradan Saciler Devleti'nin bir parçası haline geldi. X. yüzyılda bölgeye Salariler, XI-XII. yüzyıllarda Şeddadiler, XII-XIII. yüzyıllarda İldeniz Atabeyleri, ardından da Moğollar sahip oldular (Memmedova, 2006: 12). XVI. yüzyılın başlarında Karabağ, Safevi Devleti'nin egemenliği altına girdi. Aynı yüzyılın sonlarında bölge uğrunda Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mücadeleler yaşandı; Osmanlı mücadeleden galip çıkınca Karabağ onun egemenliğine geçti. Lakin XVII. yüzyılın başlarında bölge yeniden Avşar hâkimiyeti altına düştü (Mustafazade, 2010: 27).

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Karabağ, Avşar egemenliğinde kaldı. 19 Haziran 1747'de Nadir Şah Afşar öldürüldükten sonra diğer bölgelerde olduğu gibi, Karabağ'da da merkezi yönetim zayıfladı. Akabinde Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde bağımsız şehir devletleri, hanlıklar ortaya çıktı. Bu hanlıklardan birisi de Karabağ'da, Penaheli Han tarafından kurulan Karabağ Hanlığı oldu (Adıgezel Bek, 1950: 24).

Hanlığın kuruluşundan yaklaşık 30 yıl sonra Gürcü Çarı İrakli'nin Rusya ile 24 Temmuz 1783'te imzaladığı Georgiyevsk Anlaşması'nın etkisi bölgede hissedilmeğe başladı. Nitekim Doğu Gürcü topraklarına yerleşen Çarlık Rusyası, tüm Azerbaycan hanlıklarıyla olduğu gibi Karabağ Hanlığı ile de ilgilenmeye başladı. Özellikle Karabağ'ın yüksek kesimlerinde yaşayan Ermeni knezlikleri², Rusya'nın daha fazla ilgisini çekti. Zira Georgiyevski Anlaşması'nı duyan bölgedeki knezlikler, gizli şekilde Rus sarayına mektuplar yazarak itaatlerini arz etmişlerdi. Karabağ knezliklerinin mektupları Kafkasya Genel Komutanı Pavel Potemkin'i harekete geçirdi. Nitekim Çariçe II. Katerina'dan Karabağ Hanı İbrahim Halil'i devirmeğe ve bölgede Rusya'ya tabi bir Ermeni vilayeti kurmaya izin verilmesini istedi (Butkov, 1869: 142).

Rusya'nın planından haberdar olan İbrahim Halil Han endişelendi, derhal Musa Sultan isimli elçisini bir mektupla Saint Petersburg'a, II. Katerina'nın sarayına yolladı. Elçi, II. Katerina'yı ikna etmiş olacak ki Çariçe Pavel Potemkin'e İbrahim Halil Han ile ilgili bilgiler toplamasını emretti (Ağamalı, 1998: 106). Fakat araya Osmanlı-Rus Harbinin (1787-1792) girmesi İbrahim Halil Han üzerindeki tehdidi sona erdirdi.

² O dönemde Karabağ'da beş Hristiyan knezlik (meliklik) vardı. Knezliklerden bazıları Ermeni Gregoryan Kilisesini kabul etmiş ve bunun sonucunda Ermenileşmiş olan bölgenin eski Hristiyan unsurlarıydı. Ancak aralarında sonradan Karabağ'a gelip yerleşenler de mevcuttu. Nitekim Dizag Knezi, Nadir Şah tarafından bugünkü Ermenistan'da bulunan Lori'den getirilerek Karabağ'da iskân edilmişti. Daha geniş bilgi için: (Bünyadov ve Yusifov, 1994: 534).

Dolayısıyla Rus sarayının İbrahim Halil Hanı devirmek ve bölgede Ermeni vilayeti kurmak planı bir süreliğine akamete uğradı.

Rus Çarı Pavel'in 1801 yılında öldürülmesinden sonra tahta çıkan oğlu I. Aleksandr, 12 Eylül 1801'de Doğu Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması hakkında bir manifesto açıkladı (Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiy: 1800-1801, 1830: 781-786). Manifestonun ilanından sonra Rusya'nın yeni planı Azerbaycan hanlıklarına karşı harekete geçmek oldu. Nitekim 1803 yılının başlarında Gürcü asıllı Knez Pavel Sisianov'un Kafkasya Orduları Genel Komutanı olarak atanmasıyla derhal icraata geçildi. Knez Sisianov göreve başladığı ilk günden itibaren türlü bahaneler ve tehditlerle Azerbaycan hanları üzerinde baskı kurmaya gayret etti. Lakin çok geçmeden tehditlerin etkili olmadığını anladı, dolayısıyla açıkça işgale başlama kararına vardı. Bu kapsamda önce General Vasiliy Gulyakov komutasındaki bir orduyu Car-Balaken bölgesine gönderdi (Bogdanoviç, 1869: 289; Sadıgov, 2018: 57). Böylece 29 Mart'ta Car bölgesinin tamamı Rus ordusunun eline geçti.

Car-Balaken bölgesinin işgalinden sonra Rus ordusu, Gence'yi hedef aldı. Knez Sisianov, Gence Hanı Cevat Han'a mektup yazarak ondan kaleyi teslim etmesini istedi. Cevat Han, Kneze verdiği yanıtta son damla kanına kadar savaşaacağını belirterek talebi reddetti (Potto, 1887: 557). Bunun üzerine Rus ordusu Gence'ye yürüdü. Rus ordusunun kaleye saldırması sonucu Cevat Han ve oğlu çatışmalar esnasında öldürüldü. 3 Ocak 1804'te Gence Kalesi düştü (Kavkaz, 11 Ağustos 1851: 2-3).

Gence'nin ele geçirilmesi diğer Azerbaycan hanlarına adeta bir gözdağı oldu. Gence'yi işgal ettikten sonra Knez Sisianov, komşu hanlıklara kayıtsız şartsız teslim olmaları çağrısı yaptı. Çağrı yapılan hanlıklardan biri de Karabağ Hanlığı oldu. Knez Sisianov, 8 Ocak 1804'te İbrahim Halil Han'a gönderdiği mektubunda, Gence'yi ele geçirmesi dolayısıyla ondan tebrik mektubu almadığını dile getirerek Cevat Han'a ait olan hayvan sürüleriyle Gence'de yaşayan Ermenilerden yağmaladığı mülklerin derhal tarafına gönderilmesini talep etti (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 696). 4 Şubat'ta yazdığı bir diğer mektupta ise "*Bir sineğin kartalla komuştuğunu duyduunuz mu hiç? Güçlünün doğal hakkı hükmetmektir. Zayıf ise güçlüye boyun eğmek için yaratılmıştır.*" diyerek tehditlerine devam etti (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 696).

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki varlığından rahatsız olan İran, Gence'nin işgali üzerine harekete geçmeye karar verdi. Nitekim İran ordusunun Azerbaycan'a girmesi üzerine 1804 yazında Rusya ile İran arasında savaş başladı. Savaşın başlaması Rusya'nın Karabağ Hanlığı'na yönelik planının ertelenmesine yol açtı. Ancak stratejik öneminden dolayı neyin pahasına olursa olsun Karabağ'ı ele geçirmek niyetinden vazgeçmedi.

Çünkü Rusya'ya göre Karabağ hem Azerbaycan'a hem de İran'a açılan kapıydı (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 703).

1804 yılının yaz ayları boyunca Rus-İran savaşı tüm şiddetiyle sürdü. Fakat yenilgiler alan İran ordusu sonbaharda Aras Nehri'nin güneyine çekildi. Fırsatı değerlendiren Knez Sisianov, İbrahim Halil Han'a mektuplar yazarak onu Rusya himayesini kabul etmeye çağırdı. İbrahim Halil Han zor bir seçim karşısındaydı. Hem Rusya hem de İran'a rağmen bağımsız bir şekilde varlık göstermenin zorluğunun farkındaydı. Bu arada Gence'nin işgali ve Cevat Han'ın başına gelenler onun gözünü çok korkutmuştu. Dolayısıyla iki devletten birini tercih etmeliydi. Bunun üzerine konuyu saray ileri gelenlerine sormaya karar verdi. Fakat saray ileri gelenleri Rusya himayesini kabul etmenin doğru adım olmayacağına kanaat getirdiler (Mustafazade, 2011: 128). Buna rağmen İbrahim Halil Han kendi kararıyla Rusya himayesine girmeyi tercih etti. Zira Knez Sisianov'un Rusya himayesine geçmekle hanlığın İran tehditlerinden kurtulacağı ve kendisiyle evlatlarının hanlık yönetiminde bulunacaklarına dair vaatlerde bulunması İbrahim Halil Han'ın ikna olmasında önemli rol oynadı (Sadıgov, 2018: 208-209).

14 Mayıs 1805'te Gence yakınlarındaki Kürekçay'da Çarlık Rusya ile Karabağ Hanlığı arasında 11 maddelik bir anlaşma imzalandı. Anlaşma ile İbrahim Halil Han, Rusya'nın egemenliği altına girmeyi kabul ederek bağımsız bir dış siyaset yürütmeyeceğine, Rusya'ya her yıl vergi ödeyeceğine ve Şuşa Kalesi'ne de 500 kişilik bir Rus askeri gücü yerleştireceğine söz verdi. Ayrıca Rus gücünün iaşesini temin etmeyi ve torunu Şükürallah'ı da Tiflis'e rehin olarak göndermeyi kabul etti. Rusya ise karşılığında İbrahim Halil Han ailesinin hanlığın tek varisi olacağını ancak hanlıktaki yönetim değişikliğinin Çar tarafından da onaylanması gerektiğini, hanlıktaki iç işlere asla karışılmayacağını, Tiflis'te ikamet edecek hanın torunu için günlük 10 gümüş ruble harçlık verileceğini, Karabağ'ı dış baskı ve tehditlerden koruyacağını belirtti (Aktı Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu, 1868: 705).

Kürekçay Antlaşması, Rusya'nın, Karabağ Hanlığı'nı bir devlet gibi kabul etmesi açısından önemliydi. Diğer taraftan anlaşma maddeleri arasında Ermenilerle ilgili hiçbir şartın yer almaması da dikkat çekicidir. Bu da söz konusu dönemde bölgede Ermeni varlığının önemsenmeyecek kadar az olduğunun kanıtıydı.

1806 yılında İran ordusunun yeniden Karabağ önlerinde görülmesi üzerine Şuşa'daki Rus askeri gücünün komutanı Binbaşı Lisaneviç, İbrahim Halil Han'a güneyden yaklaşan orduya karşı savaşmasını söyledi. Lakin Han'ın elinde mevcudu 20 bin kadar olan İran ordusuna karşı savaşacak bir güç yoktu. Hâl böyle olunca Binbaşı Lisaneviç, İbrahim Halil Han'ın Şuşa'yı İran ordusuna teslim edeceğinden kuşkulandı. Tam o sırada İbrahim Halil Han'ın ailesini de alarak İran ordusunun kuşatması altında

bulunan Şuşa'dan Hankendi'ne gitmesi Binbaşı Lisaneviç'i daha fazla sınırlendirdi. Bunun üzerine Lisaneviç, Rus askerine Hankendi'ne baskın yapma emri verdi. Böylece çıkan çatışmada İbrahim Halil Han ile ailesi öldürüldü (Dubrovin, 1887: 43). Dolayısıyla Rusya, Han ve ailesinin can güvenliğini koruyacağına söz vermesine rağmen anlaşmanın üzerinden bir yıl geçmeden anlaşmayı bozmuş oldu.

İbrahim Halil Han öldürüldükten sonra yerine oğlu Mehdişigulu Han Cevanşir geçti. Ancak 1813'te Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması'ndan sonra bölgede Rusya'nın ağırlığı daha fazla hissedildi. Mehdişigulu Han siyasi baskılara ancak 1822 yılına kadar dayanabildi. Daha sonra İran'a kaçınca hanlık lağvedildi ve yerine Karabağ Eyaleti kuruldu (Memmedova, 2006: 14).

2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Sonra Karabağ'da Durum

XX. yüzyılın başında önce ekonomik buhran geçiren, ardından Japonya ile yapılan savaşta yenilen Rusya'nın başkenti Saint Petersburg'da 9 Ocak 1905'te *Kanlı Pazar* denen bir olay yaşandı. Resmi rakamlara göre toplamda 96 kişinin öldüğü olayın en önemli sonucu halkın Çarlık rejimine olan güveninin sarsılması oldu (Sibirskaya Jizn, 13 Yanvary 1905: 1; Sadıgov, 2020: 2-3). *Kanlı Pazar*'dan sonra Rusya'yı saran ve Çarlık yönetimi aleyhine her geçen gün artan protesto dalgası, çok geçmeden Güney Kafkasya'ya da sıçradı. Hâl böyle olunca Ermeniler iç karışıklığı fırsat bilerek Azerbaycanlılara saldırmaya başladı. Çarlık Hükümeti de bölge halkının kendine yönelen nefretinden kurtulabilmek için Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasındaki etnik gerginlikten faydalandı. Bu bağlamda bölgedeki üst düzey Rus memurları tarafından özellikle Ermenilere destek sağlandı (Ordubadi, 1991: 8-9). Yönetimin desteğini alan Taşnak Ermenileri, Karabağ dahil Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde halka katliamlar yaptılar. Neticede 1905-1906 yıllarında Şuşa, Zengezur, Nahçıvan, Karabağ, Kazak, Erivan ve Tiflis'te yaşayan binlerce Azerbaycanlı, silahlı Ermeni çeteleri tarafından vahşice katledildi (Mustafayev, 2012: 538).

Ermeni çetelerinin sivil halka saldırması, Azerbaycanlıları örgütlü bir şekilde kendini savunmaya sevk etti. Bu nedenle Ahmet Ağaoğlu'nun liderliğinde bir savunma yapısı olarak *Difai* teşkilâtı kuruldu. Bu teşkilât, sadece Ermeni çetelerine karşı değil, aynı zamanda onlara yardım ve yataklık yapan önemli Çarlık memurlarını da cezalandırmaya başladı. Nitekim örgütün kısa zamanda yaptığı ses getirici eylemler sonucunda Çarlık rejimi Ermenileri, Azerbaycanlılara karşı kışkırtmaktan vazgeçmek zorunda kaldı (Sadıgov, 2020: 12-13).

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren Ermeniler yine durumdan faydalanarak Doğu Anadolu'da katliam yapmaya başladılar. Savaş sırasında Rus

ordusunda görevli birçok gönüllü Ermeni asker ve subayı, Müslüman Türk halkına karşı katliam yaptı. Lakin tüm çabalarına rağmen başarısız olan Ermeniler Güney Kafkasya'ya kaçtılar ve Çarlık Rusyası'nın koruması altına girerek tekrar Azerbaycanlılara saldırılar düzenlediler (Mahmudov-Şükürov, 2005: 40).

1917'de Rusya'da devrimler meydana geldi. Özellikle Bolşevik Devriminin etkisiyle Azerbaycan'ın en büyük şehri Bakü'de bir süre sonra Sovyet yönetimi tesis edildi, başına da Stepan Şaumyan adlı Lenin'e yakın bir Ermeni getirildi. Bakü'de Sovyet yönetiminin kurulması, Rusya ordusunda hizmet eden gönüllü Ermeni gruplarının oraya akın etmesine neden oldu. Mart 1918'de şehirde Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında ciddi gerginlik yaşandı. Bu gerginlik Mart sonlarında büyük bir çatışmaya dönüştü. Nitekim Sovyet yönetimine bağlı Bolşevik askerlerle birleşen Ermeni silahlı grupları, şehirde halka karşı büyük katliamlar gerçekleştirdi. 4 gün devam eden saldırılar sonucu 10-12 bin Azerbaycanlı vahşice katledildi (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 180; Sadıgov, 2015: 66).

Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevik yönetimini kabul etmeyen Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilciler, Tiflis'te Maver-i Kafkas Komiserliği Hükümetini kurdular. Komiserlik, Kurucu Meclis seçimleri yapılarak Rusya'da yasal bir hükümet ilan edilinceye kadar Güney Kafkasya'da varlığını sürdüreceğini açıkladı. Lakin Ocak 1918'de Bolşeviklerin başkent Petrograd'da Kurucu Meclis'i feshetmesi yeni bir siyasi durum ortaya çıkarttı. Nitekim Kurucu Meclis'in feshi üzerine Komiserlik Hükümeti de feshedildi. Ancak birkaç gün sonra Tiflis'te yapılan bir toplantıda, Güney Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilmiş milletvekilleri, yeni bir hükümet kurmak üzerinde anlaştılar. Ardından 22 Şubat 1918'de yapılan toplantıda komiserliğin yerine, Maver-i Kafkas Seymi (Meclisi) Hükümeti'nin tesis edilmesi karara bağlandı (Ağamalıyeva, 1998: 60).

Lakin Seym Hükümeti de kısa sürdü. Çünkü hükümette yer alan Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı temsilciler birçok konuda anlaşmazlık yaşadılar. Hâl böyle olunca 26 Mayıs 1918'de Seym Hükümeti dağıldı (Veçer Petrograda, 2 İyunya 1918: 2). Aynı gün yapılan son toplantıda Gürcistan, bağımsızlığını ilan etti (Borba, 28 Maya 1918: 2). Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra diğer iki üye de bağımsız devletlerini kurmayı kararlaştırdılar. Bunun üzerine 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler (Borba, 30 Maya 1918: 2; 1 İyunya 1918: 4; İsmayılov, 2002: 16). Böylece Güney Kafkasya'da üç yeni devlet kurulmuş oldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlık ilanı metni olan *İstiklal Beyannamesi*'nin 3. maddesinde tüm ülkelerle, özellikle de komşu millet ve devletlerle iyi ilişkiler tesis edeceğini açıklamıştı (Sadıgov, 2015: 181). Hükümet kabinesi oluşturulduktan sonra Azerbaycan'ın ilk icraatlarından birisi, Haziran 1918'de komşularına çağrı yaparak

tartışmalı sınır anlaşmazlıklarını müzakere yoluyla çözüme talebinde bulunması oldu. Fakat Ermenistan, çağırımı önemsemedi. Hatta dünyadaki mevcut durumu fırsata dönüştürmeye çalışarak Azerbaycan'a karşı toprak talebi iddialarını ileri sürdü. Nitekim gizlice desteklediği Ermeni çeteleri vasıtasıyla Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerinde yaşayan Azerbaycanlıları yurtlarından kovma siyaseti izlemeye başladı (Azerbaycan Tarihi, 2008: 443). Ermenistan Hükümeti'nin davranışları Karabağ'da yaşayan Ermenileri de cesaretlendirdi. Bunun üzerine onlar da Temmuz 1918'de Şuşa'da bir kurultay düzenleyerek Azerbaycan Hükümeti'ni tanımadıklarını açıkladılar ve Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ilan ettiler (Necefov, 1992: 39).

Kurultayda 7 kişiden ibaret bir hükümet oluşturan Ermeniler, Azerbaycanlıları yaşadıkları yurtlardan çıkarmaya başladılar. Dolayısıyla derhal silahlı çeteler harekete geçerek Asgeran, Ağdam ve Garyagin³ yollarını kapattılar. Tam o dönemde Azerbaycan Hükümeti'nin Kafkas İslam Ordusu'nun desteğiyle Bakü Sovyeti'ne karşı mücadelesi ayrılıkçı Ermenilerin işine yarayan fırsata dönüştü. O nedenle Karabağ'daki Azerbaycanlıların hükümetten yardım talebi karşılanamadı. Hâl böyle olunca Şuşa'daki Azerbaycanlı ileri gelenler kendi başlarının çaresine bakmaya karar verdiler. Şehirde derhal seferberlik başlatıldı ve 14 yaşından 60 yaşına kadar erkekler silah altına alındı. Silahlı gruplar oluşturularak eğitim verildi. Eğitimini tamamlayan gruplar Şuşa'nın yüksek tepelerindeki mevzilere konuşularak köy yollarının güvenliğini sağlamaya başladılar (Süleymanov, 2014: 664-666).

Lakin Karabağ'daki gerginlik haberlerinin artması üzerine Azerbaycan Hükümeti, Ermenilerin yaptığı taşkınlıkların kayıt altına alınması için Rusça, Fransızca, Almanca ve Türkçe yazılar kaleme alarak dünya kamuoyuna duyurulması amacıyla bir komisyon kurmaya karar verdi (Memmedova, 2006: 25). Fakat Bakü'yü Bolşevik-Ermeni işgalinden kurtarmayı öncelik olarak belirlemiş hükümet, Ermeni çetelerinin taşkınlıklarına engel olamadı. Bu arada bölgede Azerbaycan halkına karşı saldırılar her geçen gün şiddetini arttırdı. Özellikle de 1918 yılı ilkbaharında Osmanlı ordusu karşısında mağlubiyetler alarak Ermenistan hudutlarına doğru kaçmış çete lideri Andranik Ozanyan'ın, yaz aylarında Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde yaptığı katliamlar tüm bölgede büyük infial uyandırdı. Dahası Andranik, Nahçıvan'da Sovyet yönetimi kurduğunu ilan ederek bölgeyi Rusya'ya birleştirdiğini açıkladı (Yıldız, 2004: 134). Azerbaycan Hükümeti bunun üzerine 15 Ağustos'ta Ermenistan Hükümeti'ne nota vererek çeteci Andranik'e karşı önlem almasını talep etti (Seyidova, 2014: 488). Fakat 2 gün sonra Azerbaycan Hükümeti'ne resmi yanıt veren Ermenistan Hükümeti, Andranik'in ülkesine tabi olmadığını iddia ederek onun yaptıklarından sorumlu tutulamayacağını belirtti (Azerbaycan, 2 Ocak 1919: 4; Abışov, 2007: 137).

³ Füzuli şehrinin eski ismidir. Şehir 1930'a kadar Garyagin adlanmıştır.

Kafkas İslam Ordusu ile Azerbaycan kuvvetlerinin Bakü önlerinde bulunmasından faydalanan Andranik, sonbahara doğru Zengezur'da Azerbaycanlılara karşı saldırılarını arttırdı. Giderek konumunu sağlamlaştırınca Gorus merkezli Ermeni Valiliği kurduğunu açıkladı. Lakin bununla da yetinmedi, bir süre sonra başkenti Şuşa şehri olacak *Küçük Ermenistan* tesis etmeye çalıştı (Ağamalyeva, 1998: 187; Yıldız, 2004: 135). Andranik'in faaliyetleri Karabağ'daki Ermenilere cesaret verdi. Nitekim Eylül başlarında bölgede yaşayan Ermeniler, Azerbaycan'dan ayrılarak bir kez daha bağımsız bir devlet kurduklarını ilan ettiler (Petrogradskaya Pravda, 16 Sentyabrya 1918: 3).

15 Eylül 1918'de Bakü, Kafkas İslam Ordusu tarafından işgalden kurtarıldı (Borba, 18 Sentyabrya 1918: 3). Başkentine kavuşan Azerbaycan Hükümeti, Gence'den Bakü'ye taşındı. Ardından tüm ülkede kamu güvenliğinin sağlanması için çalışmalar başlattı. Öncelikle Karabağ'daki silahlı asiler ile Zengezur'da katliamlar gerçekleştiren Andranik grubunun sıkıştırılması için Kafkas İslam Ordusu bölgeye sevk edildi. 1 Ekim'de bölgeye varan Nuri Paşa, asilere silahlarını teslim etmelerine dair bir ultimatom verdi (Süleymanov, 2014: 673-674). Çaresiz kalan Karabağ'daki silahlı gruplar, teslim olmaya ikna oldular, Andranik ise Erivan taraflarına kaçarak kurtulmayı başardı (Azerbaycan, 5 Ekim 1918: 2). Böylece Karabağ'daki Ermenilerin ayrılıkçı girişimi sona erdi. Ekim ayı sonlarında ise bölgeye tam bir sükûnet hâkim oldu (K İstoriy Obrazovaniya Nagorno-Karabahskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925: Dokumentı İ Materialı, 1989: 11).

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'te imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı ordularının ayrılmasından sonra Bakü'ye General Sir William Montgomerie Tomson komutasındaki müttefik orduları çıktı. Lakin müttefiklerin Azerbaycan Hükümeti'ne karşı çelişkili siyaseti bölgede durumu hayli gerginleştirdi (Yıldız, 2004: 135).

Kafkas İslam Ordusu'nun bölgeyi terk etmesinden sonra Ermenistan Hükümeti tarafından maddi ve manevi destek alan Andranik'e bağlı silahlı gruplar yeniden aktifleştirdiler. Nitekim Kasım ayının ikinci yarısından itibaren Zengezur'un merkezi Gorus'a baskın yaparak kısa bir sürede 30 civarında Azerbaycan köyünü tahrip ettiler (Azerbaycan Tarihi, 2008: 449). Çok geçmeden Karabağ'dan da Azerbaycan köylerinin tahrip edildiği ve halka zulüm yapıldığına dair haberler duyulmaya başlandı. Çetecilerin vahşetine karşı harekete geçen Azerbaycan Hükümeti, meseleyi barış yoluyla çözmek için Ermenistan'a, Tiflis'te bir konferans düzenleme çağrısında bulundu. Ancak Ermenistan tarafı konferansa sıcak bakmadı (Memmedova, 2006: 23).

Aralık ayının ilk günlerinden itibaren Ermeni silahlı grupları, Karabağ'daki Azerbaycan köyleri üzerine şiddetli bir saldırı başlattılar. Bunun üzerine müttefik ordu komutanı Thomson, Kazak, Gence ve Cavanşir bölgelerindeki Ermeni kanaat önderlerine telgraf göndererek yağma ve taşkınlığa son vermelerini söyledi, aksi halde dökülecek kandan Ermenilerin sorumlu tutulacağını belirtti (Azerbaycan, 3 Aralık 1918: 2). Fakat buna rağmen Ermeniler taşkınlık yapmaktan vazgeçemediler. Hatta o sırada Andranik'in Şuşa'ya taarruz hazırlığı yaptığı duyuldu. Müttefik ordusu komutanlığının çağrısına rağmen Ermeni silahlı gruplarının hazırlığı bölge halkını endişelendirdi. Bunun üzerine Ağdamlılar, Bakü'ye telgraf çekerek hükümetten acil yardım talebinde bulundular (Azerbaycan, 5 Aralık 1918: 3-4).

Ermenilerin silahı bırakmamaları üzerine İngiliz Generali Thomson doğruca Andranik'e bir mektup yazdı. Ondan kan dökmeyi derhal durdurmasını talep etti. Azerbaycan halkına saldırmaktan vazgeçmediği takdirde kendisine karşılık verileceği uyarısında bulundu (Azerbaycan, 12 Aralık 1918: 3). Fakat İngiliz generalinin de uyarıları bir işe yaramadı. Andranik yine köyleri yakmaya ve halkı katletmeye devam etti.

Müttefik ordu komutanlığı sorunu kendi inisiyatifiyle çözeceğini vadederek olayların büyümemesi için Ermenilere saldırmamaları konusunda Azerbaycanlıları uyarıyordu. Bu vaade inanan Azerbaycanlılar, savunma hatlarını bırakıp evlerine dönmüşlerdi. Lakin Ermeni çete lideri Andranik, bu durumu fırsata dönüştürdü, derhal savunmasız Azerbaycan köylerine saldırdı. Onlarca kadın esir alındı. Müttefiklerin vaadine rağmen yaşananlar halkı çaresiz durumda bıraktı. Halk yeniden Azerbaycan Hükümeti'ne mektuplar yazarak Karabağ'a ordu göndermesini rica etti (Azerbaycan, 15 Aralık 1918: 3).

Karabağ'da huzurun bozulması Azerbaycan parlamentosunu harekete geçirdi. Parlamento, 20 Aralık'ta olağanüstü bir toplantı yaptı. Toplantıda Andranik'e bağlı silahlı Ermeni çetelerinin Şuşa, Cebrayıl ve Zengezur'da köyleri yakması vurgulanarak acil önlem alınması gerektiğine karar verildi (Azerbaycan, 22 Aralık 1918: 1). Aslında Azerbaycan Hükümeti'nin niyeti öncelikle sorunu barışçıl yollardan çözmektir. Bu düşünceyle Ermenistan Hükümetine yeniden çağrı yapıldı. Lakin müzakereler sonuçsuz kaldı (Memmedova, 2006: 26). Dahası hükümetler arasında müzakereler devam ederken Andranik'e bağlı silahlı Ermeni grupları Zengezur ve Şuşa'da sivil halka karşı büyük vahşet yaptılar (Azerbaycan, 6 Ocak 1919: 1; 14 Ocak 1919: 3).

Andranik'in yaptıklarından dolayı bölgede açlık, yoksulluk ve güvensizlik giderek arttı. Azerbaycan Hükümeti, 1919 yılının ilk günlerinden itibaren silahlı gruplara engel olmak üzere harekete geçti. Bölge Bakü'ye uzaktı, o yüzden hızlı bir şekilde güvenlik önlemleri almak noktasında zafiyet yaşıyordu. Hükümet buna çözüm bulmak amacıyla bölgenin tek bir olağanüstü yönetimle idare edilmesini zaruri gördü. Bu

bağlamda 13 Ocak 1919'da bölgede savunma tedbirlerinin kuvvetlendirilmesi ve huzurun sağlanması için geçici olarak özel bir yönetim tesis edildi. Yeni oluşturulan yönetim, Karabağ Genel Valiliği olarak adlandırıldı ve Zengezur, Şuşa, Cebrayıl ile Cavanşir vilayetlerini kapsadı (Azerbaycan, 30 Ocak 1919: 1). 29 Ocak'ta Hosrov Bey Sultanov özel yönetimin başına vali olarak atandı. Ona Şuşa'da, her kazadan 5 üyeden oluşan 20 kişiden ibaret bir konsey kurması ve şehirde *Cumhuriyet* adlı bir Türkçe gazete yayınlaması talimatı verildi (Azerbaycan, 9 Şubat 1919: 3).

Karabağ Genel Valiliği'nin tesisi Ermenistan'ı rahatsız etti (Azerbaycan, 30 Ocak 1919: 1). Karabağ'da toprak iddiasında bulunduğu için Azerbaycan'dan kararı gözden geçirmesini istedi. Azerbaycan Hükümeti, 31 Ocak'ta Ermenistan Hükümeti'ne verdiği resmi notada Karabağ'ın tartışmasız bir şekilde Azerbaycan'a ait olduğunu belirtti. Ermenistan Hükümeti bunun üzerine müttefik orduları komutanı General Thomson'a mektup yazarak itirazını bildirdi. Fakat müttefik komutanlığı Ermenistan'ın itirazlarını önemsemedi, hatta cevabında Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Azerbaycan Hükümeti'ne tabi olmaları gerektiğini belirtti (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 133).

Karabağ Valisi olarak atanan Hosrov Bey Sultanov'un ilk günlerde yürüttüğü barışçıl siyaset aslında Ermenileri de memnun etti. Hâliyle valiliğin faaliyete başlamasıyla bölgeye huzur geldi, yolların güvenliği sağlandı ve daha fazla kan akmasının önü alındı. Bölgedeki Azerbaycanlılar kadar Ermeniler de aslında valiliğin faaliyetinden memnun kaldılar. O yüzden 15 Ağustos'ta Şuşa'da düzenledikleri Karabağ Ermenilerinin 7. Kurultayı'nda Azerbaycan Hükümeti'ne tabi olduklarını açıkladılar (Yıldız, 2004: 137; K İstoriy Obrazovaniya Nagorno-Karabahskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925: Dokumentı İ Materialı, 1989: 21-22).

3. Karabağ'da Ermeni İsyanı ve Azerbaycan Hükümeti'nin Bölgede Egemenliği Sağlaması

Karabağ'da yaşayan Ermeniler, her ne kadar kurultayda Azerbaycan Hükümeti'ne tabi olduklarını açıklamış olsalar da sonbahara doğru vaatlerinden dönmeye ve yeniden bölgede huzursuzluk çıkarmaya başladılar. Azerbaycan Hükümeti taşkınlık yapan silahlı gruplara engel olmak için Karabağ Genel Valiliği'ne daha fazla askeri yardımda bulundu. Karabağ'da huzursuzluğun başlaması üzerine Ermenistan Hükümeti tekrar siyasi müdahalede bulunarak Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerine yönelik iddialar ileri

sürdü. Azerbaycan Hükümeti, Erivan ve Eçmiazin vilayetleri konusunda Ermenistan'a bir kez taviz verdiğini hatırlatarak iddiaları kesin bir dille reddetti. İki devlet arasındaki sorunun büyümesi üzerine araya Amerika Birleşik Devletleri girdi ve tartışmalı topraklar hakkında Tiflis'te bir toplantı yapılmasını önerdi. Öneri her iki tarafça da kabul edilince 23 Kasım 1919'da toplantı başladı. Toplantıda hem Azerbaycan hem de Ermenistan hükümet başkanları silahsız çözümden yana olduklarını açıklayarak bir barış konferansı ile tartışmalı sınır sorunlarını halledecekleri üzerinde bir mutabakata vardılar. (Azerbaycan Tarihi, 2008: 455)

Fakat Tiflis'te kabul edilen mutabakata rağmen, Ermeni silahlı grupları Kasım sonunda Zengezur'a saldırdı (Memmedova, 2006: 51). Bölgede bir anda tansiyon yükselirken iki ülke arasındaki barış konferansı 14-21 Aralık tarihlerinde Bakü'de gerçekleşti. Lakin Ermenistan tarafının sınır sorunu konusunda nihai çözüm için zamanın erken olduğunu açıklaması, konferanstan herhangi bir sonucun çıkmamasına neden oldu (Yıldız, 2004: 139; Azerbaycan Tarihi, 2008: 456).

11 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nın Yüksek Konseyi, Azerbaycan ile Gürcistan'ı resmen tanıdığını açıkladı. (Azerbaycan, 13 Ocak 1920: 2) Karar Azerbaycan'da büyük sevinçle karşılanırken, Ermenistan'da rahatsızlığa neden oldu. Zira Yüksek Konsey, Ermenistan'ın tartışmaya açtığı toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu teyit etmişti. Lakin konsey kararına rağmen Ermenistan derhal ordusunu Zengezur Vilayeti'ne sevk etti. Ardından da Karabağ'a doğru hamle yaparak Azerbaycan topraklarına karşı askeri müdahalede bulundu.

16 Ocak'ta bir toplantı yapan Azerbaycan Güvenlik Komitesi, bölge halkını savunmak üzere acil olarak gerekli adımları atmaya karar verdi. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyski ise Ermenistan'a nota vererek ordusunun Zengezur'dan Şuşa'ya doğru yaptığı saldırıya hükümet olarak sessiz kalmayacaklarını bildirdi (Azerbaycan, 26 Ocak 1920: 3). Ermenistan tacizine karşı güçlü irade göstermek adına Azerbaycan Savunma Bakanlığı derhal bölgeye yetkililerini gönderdi. Şuşa'da bir değerlendirme yapan yetkililer, hükümetten bölgedeki askeri gücünü arttırmasını istediler. Böylece Azerbaycan'ın kısa bir sürede ciddi önlemler alması üzerine Karabağ'daki olası gerginlik yerini geçici bir sükûnete bıraktı (Azerbaycan Tarihi, 2008: 457).

Mart başlarında Karabağ'dan alınan istihbarat bilgileriyle Ermenilerin büyük bir isyan başlatmak üzere hazırlandıkları anlaşıldı. Çok geçmeden bölgede silahlar yeniden patladı. Nitekim 3 Mart'ta Daşkent köyü yakınlarındaki yolda yaşlı bir adam vuruldu (Azerbaycan, 3 Mart 1920: 1). Birkaç gün sonra da Ağdam'dan Garyagin'e giden Azerbaycanlılar, silahlı Ermenilerin baskınına maruz kaldı. Bunun üzerine Azerbaycan Hükümeti, bölgeye yeni askeri birliklerini gönderdi. Ancak bu defa da Ermenistan

Hükümeti, Karabağ'a ordu sevk edilmesi nedeniyle Azerbaycan'a nota verdi. Notada Ermenilerin yaşadığı bölgelere ordu gönderilmesinin kabul edilemez olduğu vurgulandı, Ağdam ile Hankendi'nde Ermenilerin katledildiğini iddia edilerek yaşanan olaylara kesinlikle karşılık verileceği tehdidi yapıldı. (Azerbaycan, 17 Mart 1920: 2-3)

Ermenistan'ın açıkça tehditte bulunması üzerine Dışişleri Bakanı Hoyski, komşu ülkeye bir nota daha verdi. Notada Azerbaycan'ın iç işlerine karışılmasının gayri makbul sayıldığı açıklanarak komşu ülkeyle varılan uzlaşmadan hemen sonra Ermeni ordusunun Zengezur'da 40'a yakın köyü mahvettiği ifade edildi. Diğer yandan Ermeni tehditleri dolayısıyla onbinlerce kişinin tehlike altında bulunduğu dikkat çekilerek Hükümetin bölgeye küçük bir müfreze göndermek zorunda kaldığı, Azerbaycan askerinin bölgeye ulaşmasıyla da taşkınlık yapan silahlı grupların planlarına engel olduğu vurgulandı (Azerbaycan, 18 Mart 1920: 3).

Azerbaycan askeri birliklerinin Karabağ'a ulaşması üzerine bölgede yaşayan Ermeniler, büyük bir isyan başlattılar ve 19 Mart'ta iki Azerbaycan askerini katlettiler. 22 Mart gecesi ise ansızın Şuşa, Hankendi, Asgeran, Hocalı ve Terter'de bulunan Azerbaycan ordusuna saldırılar düzenlediler. İsyani bir anda tüm bölgeyi kapsadı. Asgeran şehrine de saldıran isyancılar, 50 Azerbaycan askerini esir alarak şehri işgal ettiler (Azerbaycan, 26 Mart 1920: 1).

Bu arada isyanı duyan binlerce Ermeni, silahlı gruplar halinde Ermenistan'dan bölgeye akın etmeye başladı. 24 ve 26 Mart tarihlerinde silahlı gruplar defalarca Terter'i ele geçirmek için hamle yaptılar, lakin herhangi bir başarı elde edemediler. İsyani bastırmak üzere büyük bir hazırlık başlatan Azerbaycan Hükümeti, seferberlik ilan ederek gönüllüleri orduya çağırdı. Diğer yandan isyanın bastırılması ve saldırıların engellenmesi için Genelkurmay Başkanı Hebip Bey Selimov başkanlığında özel bir karargâh oluşturuldu. Karargâhın Ağdam'da kurulması uygun görüldü (Azerbaycan Tarihi, 2008: 458). Bir yandan da Savunma Bakanlığı bölgede bulunan orduya takviye yapmayı sürdürdü. Bu bağlamda Ağdaş 8. Piyade Alayı, Zagatala Alayı'nın 700 kişilik Nuha Taburu ve Gence Piyade Alayı'na bağlı 2 toptan ibaret tabur Karabağ'a sevk edildi (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 131).

Hebip Bey Selimov, 26 Mart'ta Ağdam'a ulaşınca derhal Asgeran yolunda keşif yaptı. Şehir çevresindeki tüm tepelerin Ermeni silahlı gruplarının elinde olduğunu gördü. Asilerin elinde topların olduğunu haber alınması üzerine Bakü'den zırhlı bir askeri araç istendi. (Süleymanov, 2014: 594) Bu arada Savunma Bakanı Samet Bey Mehmandarov da bölgede yaşananları yakından izlemek için Gence'ye gitti.

Azerbaycan ordusu bölgede güvenliği sağlamak üzere hazırlık yaparken Ermeni asileri defalarca Zengezur ve Şuşa'ya saldırdılar. Lakin her defasında geri püskürtüldüler

(Azerbaycan, 28 Mart 1920: 1). Diğer mıntıklalarda da başarı kazanamayan isyancılar, 26 Mart'ta Çaylı ve Bruc köylerinden çekilmek zorunda kaldı. İsyancıların sıkıştırılmasında özellikle orduya yardım için Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden toplamı “Yaşasın Vatan” nidalarıyla Karabağ'a intikal eden gönüllülerin önemli rolü oldu (Azerbaycan, 30 Mart 1920: 1).

Karabağ'daki isyanı bastırmak için sahada askeri operasyonları sürdüren Bakü yönetimi, bir yandan da uluslararası kamuoyuna Ermenilerin yaptığı vahşeti anlatmak üzere harekete geçti. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hoyski, Tiflis'teki diplomatik misyon şeflerine bir telgraf göndererek 22 Mart'ta başlayan isyandan, silahlı Ermeni gruplarının köylüler ile hükümet ordusuna saldırmalarından, Asgeran'ı işgal etmelerinden ve Karabağ'ın Azerbaycan köylülerinin kendilerini nasıl savunduklarından bahsetti. Ayrıca hükümet olarak bölgede düzeni sağlayacaklarını ve ilerde yeni tehditlerin yaşanmaması için üzerlerine düşen tüm görevleri yerine getireceklerinden söz etti (Azerbaycan, 30 Mart 1920: 1).

Ermeni isyancılar, defalarca Şuşa, Hankendi ve Terter üzerine taarruz ettiler. Lakin Azerbaycan ordusu tüm taarruzları püskürttü. Asgeran'ın düşmesinden sonra Karabağ'ın dağlık kesimiyle düzlüğü arasındaki irtibat kesilmişti. Azerbaycan ordusu o yüzden Asgeran'ı kurtarmak için ciddi hazırlık yaptı. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra 29 Mart'ta Asgeran üzerine Azerbaycan ordusunun taarruzu başladı (Süleymanov, 2014: 597-598; Azerbaycan Tarihi, 2008: 458). Bu arada Azerbaycan Hükümetinin Karabağ'da meşgul olmasını fırsat bilen Zengezur'daki Ermeni silahlı grupları, daha fazla Azerbaycan köyünü tahrip ettiler (Azerbaycan, 31 Mart 1920: 1).

Asgeran üzerine taarruz, 29 Mart sabahının erken saatlerinde başladı. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden Karabağ'a giden gönüllü birlikler de çatışmalara katıldı. Taarruz planına göre Asgeran ele geçirilmeliydi. Şehri çevreleyen tepeler Ermeni silahlı gruplarının kontrolü altındaydı. O yüzden Azerbaycan askerlerinin doğruca merkez hattını takip ederek şehir üzerine yaptığı ilk saldırı başarısız oldu. Buna rağmen şehrin yakınındaki 4 büyük Ermeni köyü isyancılardan tamamen kurtarıldı (Azerbaycan Tarihi, 2 Nisan 1920: 1). Asgeran'daki başarısızlıkta askeri birliklerin tecrübesizliği ve aceleciliği önemli rol oynadı (Süleymanov, 2014: 598-599).

2 Nisan'da Azerbaycan Hükümeti Karabağ'a takviye birlikler gönderdi. Ertesi gün Ağdam askeri birliği Asgeran üzerine ikinci kez taarruz yaptı. Ermenistan ordusunun subay ve askerlerinin desteklediği isyancılar, bu desteğe rağmen bu kez taarruzu durduramadılar. Şiddetli çatışmalar sonucu Azerbaycan askeri birlikleri aynı gün Asgeran şehrini kurtardı (Azerbaycan, 3 Nisan 1920: 2). Ardından ilerleyerek Hocalı'ya da girdi. 5 Nisan'da ise Ağdam şehri geri alındı (Azerbaycan Tarihi, 2008: 459).

Ermeni isyancıları kaybettikleri yerlerden çekilince Şuşa yakınlarındaki Keşişkend'te toplandılar. 9-12 Nisan arasında Azerbaycan ordusu bölgeye operasyon yaptı. Şiddetli çatışmalar yaşandıktan sonra isyancıların en kuvvetli istihkâmı olan Keşişkend'teki karargâhları darmadağın edildi. İsyancıbaşı Deli Gazar öldürüldü, isyancılar büyük bir yenilgi aldı (Nesibzade, 1990: 69). İsyan tamamen bastırıldı. Böylece 22 Mart'ta başlayan operasyonlar ile Azerbaycan Hükümeti tüm ülkede toprak bütünlüğünü sağlamayı başardı (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, 2005: 132).

4.Sonuç

1828'den itibaren Rus Çarlığı tarafından Karabağ'a yerleştirilen Ermeniler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte bölgede taşkınlık çıkardılar. Özellikle 1918 yılı yazında, Kafkas İslam Ordusu'nun ve Azerbaycan Hükümetinin Bakü'deki Sovyet Hükümetiyle olan mücadelesi Karabağ Ermenilerine fırsat sundu. Dolayısıyla Ermenistan'dan aldıkları destekle de Karabağ'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Fakat Bakü, Sovyet yönetiminin işgalinden kurtarıldıktan sonra Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, bölgeye giderek Ermenileri isyandan vazgeçirmeyi bildi.

Osmanlı güçlerinin Mondros Mütarekesine göre Kafkasya'dan ayrılmasından hemen sonra Çeteci Andranik, Azerbaycan köylerine saldırmaya başladı. 1918 yılının sonbaharında Azerbaycan Hükümetini hayli uğraştıran Andranik, müttefik orduların komutanlığını da dinlemeyerek bölgede büyük bir katliam yaptı. Ocak 1919'da Azerbaycan Hükümeti Karabağ'da Genel Valilik tesis ederek bölgedeki huzursuzluğu gidermeyi başardı.

Azerbaycan Hükümeti, 23 aylık varlığı süresince Ermenistan'ın toprak talebine ve çete saldırılarına rağmen defalarca barış içinde çözümden yana oldu. Lakin Ermenistan, her defasında Azerbaycan'ın Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan vilayetlerine dair toprak talebinde bulunarak çözümsüzlüğü seçti. Hatta Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin Azerbaycan'ın sınırlarını kabul etmesine itirazını bildirdi. Ardından ise Mart 1920'de Ermenilerin yeniden Karabağ'da başlattığı isyanı bastırmak için bölgeye Azerbaycan'ın ordu sevk etmesine de karşı çıktı. Dolayısıyla Ermenistan bu gibi davranışlarıyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tartışmaya açarken, Karabağ'da isyan eden Ermenileri de cesaretlendirmiş oldu. Lakin Azerbaycan Cumhuriyeti varlığı süresince hem Ermenistan'ın taleplerini reddetti hem de isyancıları mağlup ederek toprak bütünlüğünü sağlamayı başardı.

Kaynakça

Abışov, V. (2007). *Azerbaycanlıların Soykırımı (1917-1918)*, Bakü: Nurlan Yayınevi.

Adıgezel Bek, M. (1950). *Karabag- Name*, Bakü: İzdatelstvo Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR.

Ağamalı, Y. (1998). *Karabağ Hanlığının Konşu Hanlıklar ve Dövlletlerle Münasibetleri*, Bakü: Azerbaycan Ensklopediyası Yayınları.

Akti Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissiyu. (1868). Tom 2, N:1416, Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago.

Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920). (1998). Ed. Nigar Ağamalıyeva, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. (2005). “Garabağ Emeliyyatı”, Cilt 2, Bakü: Lider Neşriyatı, s. 130-132.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. (2005). “Karabağ General Gubernatorluğu”, Cilt 2, Bakü: Lider Neşriyatı, s. 132-134.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. (2005). “Mart Soykırımı (1918)”, Cilt 2, Bakü: Lider Neşriyatı, s. 178-181.

Azerbaycan Tarihi: 1900-1920-Ci İller. (2008). Cilt 5, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Azerbaycan. Ekim 1918; 3 Aralık 1918; 5 Aralık 1918; 12 Aralık 1918; 15 Aralık 1918; 22 Aralık 1918; 2 Ocak 1919; 6 Ocak 1919; 14 Ocak 1919; 30 Ocak 1919; 9 Şubat 1919; 13 Ocak 1920; 26 Ocak 1920; 3 Mart 1920; 17 Mart 1920; 18 Mart 1920; 26 Mart 1920; 28 Mart 1920; 30 Mart 1920; 31 Mart 1920; 2 Nisan 1920; 3 Nisan 1920.

Bogdanoviç, M. (1869). *İstoriya Tsarstvovaniya İmparatora Aleksandra I IRossiy v Ego Vremya*, Tom 1, Saint Petersburg: Tipografiya F. Sushinskago.

Borba, 28 Maya 1918; 30 Maya 1918; 1 İyunya 1918; 18 Sentyabrya 1918.

Butkov, P. (1869). *Materialı Dlya Novoy İstoriy Kavkaza s 1722 Po 1803 God*, Tom 2, Saint Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademiy Nauk.

Bünyadov, Z. veYusifov, Y. (1994). *Azerbaycan Tarihi: En Gedim Zamanlardan XX. Esre dek*, Cilt 1, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Dubrovin, N. (1887). *İstoriyaVoyını İ Vladiçestva Russkih Na Kavkaz*, Tom 5, Saint Petersburg: Sklad İzdaniya U V. A. Berezovskago.

İsmayılov, İ. (2002). *Azerbaycan Halkının Siyasi Medeniyeti (XX Esr)*, Bakü: Zaman Neşriyatı.

K İstoriy Obrazovaniya Nagorno-Karabahskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaydjanskoy SSR 1918-1925: Dokumentı İ Materialı. (1989). Bakü: İzdatelstvo Azerneshr.

Kavkaz. (11 Avgusta 1851).

Krasnaya Armiya. (2 İyunya 1918).

Mahmudov, Y. Ve Şükürov, K. (2005). *Karabağ: Real Tarih, Faktlar, Senedler*, Bakü: Tehsil Yayınevi.

Memmedova, H. (2006). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dövründe Yukarı Karabağ'da Siyasi Vaziyet: Ermeni Terörizminin Güçlenmesi (1918-1920)*, Bakü: Nağil Evi Yayınları.

Mustafayev, B. (2012). "Kafkaslarda Müslüman Türk Soykırımını (1905-1920), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, ss. 533-561.

Mustafazade, T. (2010). *Karabağ Hanlığı*, Bakü: Sabah Yayınları.

Mustafazade, T. (2011). *Azerbaycan Hanlıklarının Kısa Tarihi*, Bakü: Victory Yayınları.

Necefov, B. (1992). *Azerbaycan Demokratik Respublikası*, Bakü: Bilik-Maarifçilik Cemiyeti Yayınları.

Nesibzade, N. (1990). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920)*, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Ordubadi, M. S. (1991). *Kanlı İller*, Bakü: Garabağ'a Halk Yardımını Komitesi Yayınları.

Petrogradskaya Pravda. (16 Sentyabrya 1918)

Petrogradskaya Pravda. (19 Sentyabrya 1918).

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperiy: 1800-1801. (1830). Tom 26, Saint Petersburg: Tipografiya II Otedeleniya Sobstvennoy Ego İmperatorskago Velichestva Kanselyariy.

Potto, V. (1887). *Kavkazskaya Voyna: V Otdelnih Oçerkah, Epizodah, Legendah İ Biografiyah*, Tom 1, Saint Petersburg: İzdaniya Knijnago Sklada V. A. Berezovskogo.

Sadıgov, R. (2015). “Birinci Dünya Savaşı ve Rusya’nın Dağılma Sürecinin Kanlı Halkası: Bakü Sovyeti Hükümeti ve Mart Soykırımı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Stratejileri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 45-73.

Sadıgov, R. (2015). “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, Sayı 16, s. 165-185.

Sadıgov, R. (2018). “Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya’nın Azerbaycan’da İşgalcilik Siyaseti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 59, s. 48-82.

Sadıgov, R. (2018). “Karabağ Hanlığının Çarlık Rusyası’na İlhakı”, *History Studies*, Volume 10, Issue 7, s. 199-219.

Sadıgov, R. (2020). “Azerbaycan Cumhuriyeti”, (Ed. Muhammed Bilal Çelik), *Çağdaş Türk Dünyası*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 1-42.

Sadıgov, R. (2020). *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Seyidova, S. (2014). “Ermeni Terör Örgütü Taşnaksütyun’un 1918-1920 Yıllarında Güney Kafkasya ve Yukarı Karabağ’da Yaptığı Katliamlar”, *TurkishStudies*, Volume 9, s. 485-494.

Sibirskaya Jizn. (13 Yanvarya 1905).

Süleymanov, M. (2014). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Herb Tarihi*, Cilt 1-2, Tahran: Füzuzan Neşriyyatı.

Veçer Petrograda. (2 İyunya 1918).

Yıldız, Ş. (2004). *Azerbaycan Demokratik Respublikası (1918-1920)*, Bakü: Seda Neşriyyatı.